

ТРУДОВО ВЪЗПИТАНИЕ

Занаят не тегли глад.

*Работи така, като че ли ще живееш сто години,
а живеи така, като че ли ще умреш утре.*

Народни мъдрости

1. Актуалност на проблема.

През последните две десетилетия българското общество оцелява под постоянните удари на всеобхватни промени. Масовата приватизация на пазара и предприятията доведе до преосмисляне на понятието *труд*. Съвременните млади хора са, меко казано, объркани къде да поставят труда в скалата на своята ценностна система и в какви отношения да го разглеждат спрямо останалите компоненти на своето битие. Отминаха онези времена, когато човек се обучаваше, за да придобие някаква професия, а после започваше да се труди за благото на родината и да придобива опит. Днес младите българи често са принудени да работят (често тежък и нископлатен труд), за да се издържат, независимо, че притежават добро образование и съответна квалификация. Много са и случаите на отлично обучени кадри, които емигрират заради неблагоприятните икономически условия в страната ни. Липсва добре разработена система за професионална ориентация и осигуряване на професионална реализация в подходящи предприятия и институции.

От друга страна се наблюдават и редица обезпокоителни явления сред малките деца и подрастващите. Ангажираните с обезпечаването на семейните доходи родители често оставят децата си без достатъчен надзор, да не говорим за случаите на съзнателно или несъзнателно негативно възпитателно въздействие. Резултатът е повече от очевиден: на децата им липсват мотивация и системни навици за учене и труд, а предпочитанията им за занимания през свободното време често се заключават в играене на компютърни игри и гледане на филми.

Тревожна е и тенденцията консуматорското и собственическо съзнание да се налага все повече над творческото и производителното. Пазарите се изпълниха с всевъзможни стоки и услуги, приканващи към потребление и засилващи погрешното впечатление у децата, че единствената цел на труда се заключава в производствения продукт и паричното възнаграждение. Ако прибавим и вълните от реклами и покани за участие в най-различни телевизионни формати, в които зрителите се състезават за парична награда чрез изпращането на съобщения от мобилните си телефони, то понятието „труд“ бива съвсем ощетен откъм социална подкрепа. Щом е възможно да печелиш много пари, само като си седиш и натискаш копчета, защо ти е тогава да работиш? Ако се поставим за малко в положението на съвременните деца, постоянно бомбардирани от медиите, сами ще стигнем до извода, че е недопустима небрежност да се оставят в тази опасна обстановка, без

поне да им бъде обяснено значението на основни понятия и ценности, като *труд, работа, трудолюбие, усилие, постоянство* и т.н.

Всичко това дава основания да се твърди, че е крайно наложително да се подеме инициатива за възраждането на резултатите от доброто трудово възпитание, извеждането му от рамките на образователна дисциплина и разгръщането му като възпитателно средство във всички сфери на социалния живот.

2. Исторически корени на трудовото обучение и възпитание.

Трудът е една от най-ранните форми на човешка дейност, залегнала в основата на социалните отношения. Трудовата дейност се е наложила поради необходимостта хората да преодоляват неблагоприятните външни условия: да се прехранват и пазят от диви животни, да си строят жилища, да си изработват облекло и сечива.

Усъвършенствайки оръдията на своя труд, човек повишавал качеството на трудовата си дейност. В този процес освен чисто физически усилия, той полагал и умствени – умствената дейност се развивала успоредно с производствената. Хората започнали да обмислят и проектират предварително хода на трудовия процес; те изграждали предварителен образ на желания продукт. Така още в зората на човешкото общество се обособили двата основни вида труд: умствен и физически.

С течение на вековете в рамките на битовата и производствена дейност се развили разнообразните *занаяти*; появили се различни *професии* и техните специалисти: тъкач, шивач, обушар, ковач, златар, градинар, готвач и т.н.

Занаятчийството се характеризира със специфична организация, основана на вътрешната йерархия *чирак–калфа–майстор*. Чираците вършат най-грубата подготвителна работа, помагайки на калфите, които се обучават да изпълняват самостоятелно отделни производствени манипулации под надзора и ръководството на майстора. Постепенно калфата придобива професионални умения за цялостна изработка на продукта, от първия до последния етап. Майсторът е този, който се произнася относно качеството на работата на калфата и равнището на неговите занаятчийски познания и умения. След завършването на обучението си, калфата е свободен да започне собствено производство и да се утвърди като самостоятелен занаятчия. Титлата *майстор*, обаче, се давала само вследствие на общата преценка на регионалната задруга на майсторите в съответния занаят.

През занаятчийския период на историята на трудовото обучение и възпитание се открояват два основни момента: *колективният характер* на трудовата дейност и *цялостната изработка* на продукта от едно лице. Това означава, че още през този исторически етап са се установили определени *трудова-производствени отношения* между участниците в трудовата дейност. Освен това е била налице и *мотивация* за производствена дейност – *обозримият и постижим краен продукт, както и възможността за самостоятелно развитие*.

Занаятчийското производство се развивало чак до късното Средновековие (периода 16–17 в.). Съществували цели организации от занаятчийски цехове за многочислена продукция.

Въпреки това, поради развитието на капиталистическото общество, обусловено от неимоверното разрастване на националните и международни пазари, новите научно-технически открития, както и все по-големия брой потребители на продукти, през периода на Индустриалната революция (края на 18 в.– началото на 19 в.) се налага нова форма на производство – *манифактурата*. В манифактурното производство се използват машини и инструменти, но все още важна роля в изработването на продукта играят извършваните от човека манипулации. Има няколко вида манифактури: централизирани, децентрализирани и смесени. Собствеността върху предприятието може да бъде частна или държавна.

Манифактурният цикъл на производство предполага *разчленяване на процеса на отделни операции*, при което всеки работник във веригата изработва отделен детайл от крайния продукт. Обичайно явление било изработените детайли да не отговарят точно на зададените параметри и да не си пасват един с друг. Затова в последния етап от производствения процес един работник (или цял екип) се занимавали специално с обработката на готовите детайли така, че да могат да се сглобят успешно.

Очевидният недостатък на тази система е в занижената мотивация за работа поради монотонното повтаряне на еднообразни операции и отдалечаването от готовия продукт в производствения цикъл. Положителната страна се състои в универсалния характер на заучените манипулации и операции, тяхната взаимозаменяемост за изработката на различни продукти.

Манифактурният капитализъм е важна основа за реализиране на следващата форма на трудова организация: *фабричното производство*, съпътствана от широкото навлизане на наемния труд и характерните за него отношения *работодател – наеман работник*. Работниците във фабриките все повече се превръщали в оператори на машини, понякога с полуавтоматични или автоматични процеси.

Технологичният напредък през 20 в. промени коренно облика на трудовата дейност. Автоматизацията на производството, компютърните технологии, бумът на информацията и комуникацията създадоха нови професии и въведоха съвременни изисквания за общи познания и умения, несравними с тези само отпреди век. Същевременно периодично светът бива разтърсван от финансови и икономически кризи, водещи до масова безработица и срив на пазарите.

Ако проследим хода на трудовото възпитание (което не е тъждествено с трудовото обучение, а го съпътства по специфичен начин), ще забележим следните моменти:

1. В хода на историята трудовото възпитание постепенно се е движело *от семейната към обществената среда*.
2. Както в миналото, така и днес се наблюдават достатъчно много форми на *колективен труд*, но в съвременното общество има и много възможности за *самостоятелна трудова дейност* (лекари, юристи, творци на

изкуството, преводачи, компютърни специалисти, еднолични търговци, чистачи и т.н.). Въпреки това, *тенденцията е към сформирание на колективни организации*, компании, дружества и др., при които трудът да се разпределя и управлява по-ефективно.

3. Трудовото възпитание и в миналото, и в наши дни се осъществява както чрез *конкретно трудово обучение* (в общообразователни или професионални училищата), така и *в хода на всички други дейности* – в бита, в учебния процес, в обществените отношения и т.н.
4. В миналото акцентът на възпитателното въздействие на производствената дейност е падал повече върху физическите усилия и старания за постигане на добър продукт. Днес това се обезпечава чрез машини и сложни технологии, а *от хората се изисква все повече интелектуален труд*: разработка на технологията, съобразителност при обмислянето и изпълнението на операциите, за да отговарят на множество изисквания, подбор на материалите и изпълнителите, проектиране и планиране на процеса, добра междинна преценка и контрол, анализ и крайна оценка на резултатите.
5. Съществува *взаимозависимост между социалните промени и усъвършенстването на труда*: общественото развитие моделира облика на трудовата дейност, но и трудът взема основно участие в създаването на световната история. Съответно и трудовото възпитание търпи промени (в една или друга посока).
6. При всички форми на труд винаги се наблюдават някакви *трудови отношения* (работодател – работник, служител – колеги, трудещ се – природна среда и т.н.), които също са фактор за осъществяване на трудово възпитание, тъй като при всяко взаимодействие на две страни резултатът непременно е обмен (на мнения, знания, енергия и т.н.) и следователно взаимна промяна.

3. Преглед на основните понятия в областта на трудовото възпитание.

В съвременното издание на българския тълковен речник можем да намерим следните определения [1]:

- **Труд**: „1. Целесъобразна човешка дейност, свързана със създаване на материални и духовни ценности. *Умствен труд. Разделение на труда.* 2. Работа, занятие, занимание. *Нощен труд. Заплащане според труда.* 3. Усилие, напрежение. *Туристите с труд вървяха по стръмната пътека.* 4. Резултатът от работа и полученото за нея. *Живее от моя труд.* 5. Научна работа; книга, публикация. *Научни трудове*“.

- **Работа**: „1. Физическа или умствена дейност за произвеждането на нещо; труд, занятие. *Домакинска работа.* 2. Професия, длъжност, занятие. *Без работа съм.* 3. Продукт, резултат от труда; творба. *Научна работа. Качествена работа.* 4. Задача, упражнение на учащи се. *Домайна работа.* 5.

Начинът, по който се изработва или прави нещо, за да има свои специфични особености. *Изпипана работа*“.

- **Трудя се:** „1. Занимавам се с труд; работя. *По цял ден се трудя*. 2. Полагам усилия, за да направя нещо. *Трудя се над нов проект*. 3. Разг. Стремя се да постигна нещо; мъча се“.

- **Трудов:** „1. Който е свързан с труд, с работа. *Трудови навици. Трудово обучение. Трудова заработка*. 2. Който живее със заработеното от собствения труд; трудещ се. *Трудов народ*“.

- **Трудолюбие:** „Любов към труда. *Възпитавам трудолюбие у децата*“.

- **Трудолюбив:** „Който обича да се труди; работлив. *Трудолюбива жена*“.

- **Трудоустроявам:** „Предоставям работа, съобразена с трудоспособността на дадено лице“.

- **Професия:** „Основна трудова дейност при човека, за която се подготвя, квалифицира и с която се прехранва“.

- **Занаят:** „1. Дейност за ръчно изработване на изделия, която се владее професионално. *Уча занаят. Практикувам занаят*. 2. Професия, занятие. *Занаятът ми е да пиша книги*. 3. Професия, практикувана без творчески дух. *Смятат изкуството за занаят*“.

- **Леност:** „Липса на желание за работа, за действие; склонност към безделие“.

- **Лентяй:** „Човек, който обича да безделничи; мързеливец“.

- **Работохolik:** „Лице, което се увлича да работи прекомерно, за което не съществува нищо друго освен работата му“.

4. Същност, съдържание, цели и задачи на трудовото възпитание и връзката му с останалите компоненти в теорията на възпитанието.

Трудът оказва *цялостно и комплексно възпитателно въздействие върху всички аспекти на личността*. В този смисъл **същността** на трудовото възпитание може да се разглежда в два аспекта:

- като *общи и специфични трудови знания, умения и навици* (например за *битов труд* и като *практическа подготовка* за участие в бъдещ производствен процес);
- като формиране на *градивно отношение* към труда.

Трудовото възпитание се реализира в условията на трудовата дейност. Личното отношение към труда се култивира при всички видове труд, под влиянието на комплекса от всички външни и вътрешни фактори, от цялото многообразие на трудовата обстановка.

Съдържанието на трудовото възпитание обхваща система от представи, понятия, възгледи, убеждения, потребности, чувства и постъпки, чрез които се проявява отношението на личността към труда като обща идея, към различните видове труд, към трудовите права и задължения, към трудовите отношения в обществото, както и към продукта от трудовата дейност.

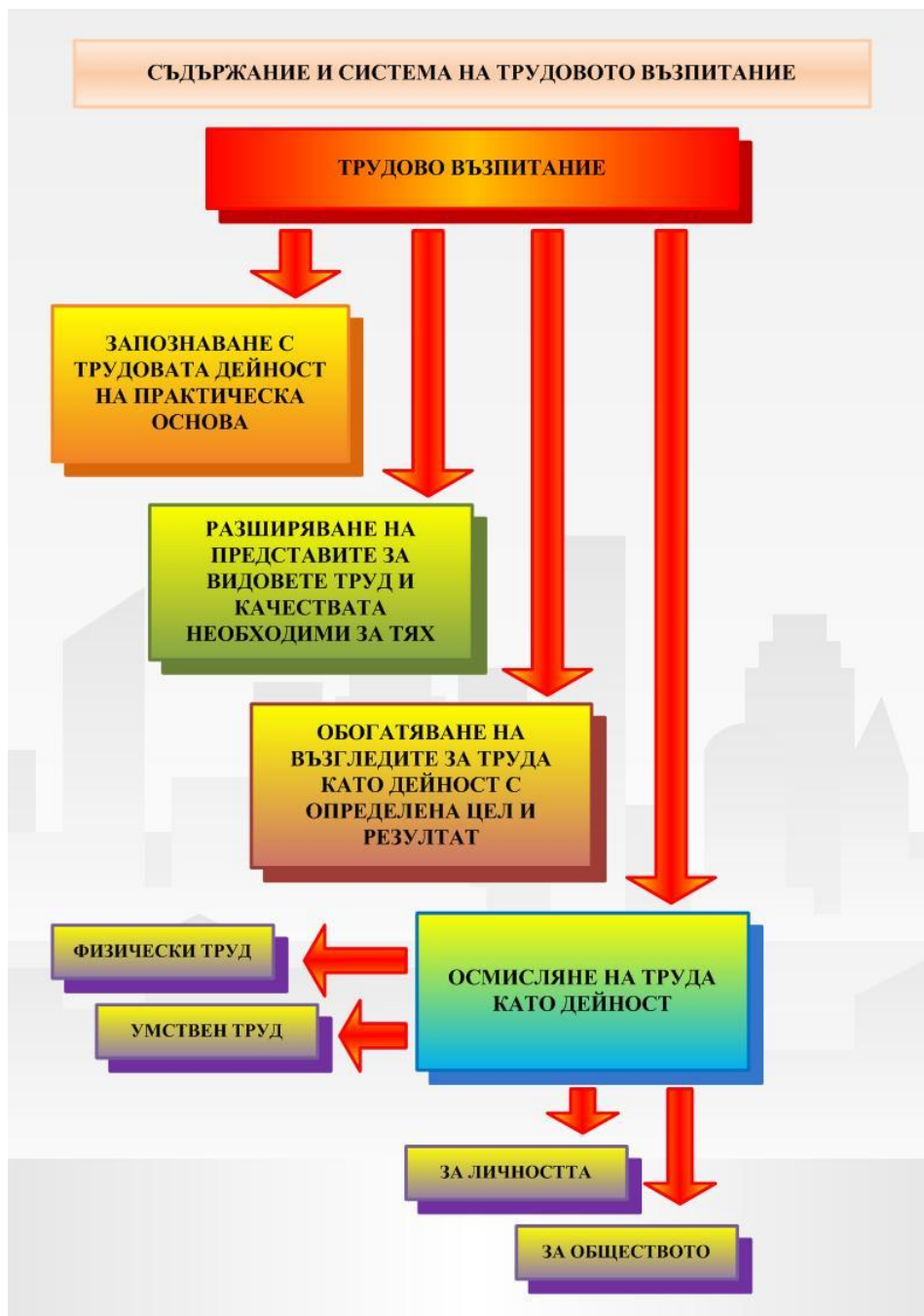
Поради универсалното значение на трудовото възпитание за формирането на личността, то често бива разглеждано във взаимовръзка с други видове възпитание:

- *Интелектуално* – както беше споменато в историческия преглед, още при първите форми на труд се е наблюдавала и умствена активност по време на трудовата дейност. Самият труд, като действие за постигане на някаква цел или резултат чрез преодоляване на пречки и препятствия, активизира мозъчната дейност, стимулира умствените процеси и разгръща интелектуалния потенциал. Или, както е казал народът ни в една пословица, „*Работата на ум учи*“.
- *Нравствено* – трудът е благотворна среда за изграждането на редица нравствено-волеви качества: настойчивост, постоянство, старателност и т.н. Най-важното морално качество, което се възпитава чрез трудовата дейност, е *трудолюбието*.
- *Естетическо* – продуктът на творческата трудова дейност трябва да отговаря на редица изисквания за добър външен вид. Старанията, положени за постигането му, залягат трайно като естетически навик в характера на личността. Същевременно чрез редица битови дейности за поддържане на естетическа обстановка се изгражда трудолюбие: подреждането и почистването на дома, приготвянето на празнична украса и др. По своеобразен начин е синтезирано значението на труда за нравственото и естетическо възпитание в известната народна мъдрост: „*Трудът краси човека, а мързелът го грози*“.
- *Физическо* – физическите упражнения са вид физически труд, а често някои форми на труд са по същество физическа дейност. Участието в трудова дейност развива бързи реакции, издръжливост (на физическо и психическо натоварване), нагаждане на организма към ритъма на работа и др.
- *Здравно* – физическото и психическото здраве е необходимо условие за ефективна и безопасна трудова дейност.

Целта на трудовото възпитание е следствие от неговата същност – и тази цел е да се формира правилно отношение към труда, потребности от трудова дейност и подготовка на учениците за дейно участие в производствена или друга трудова дейност, полезна за обществото.

Пряко от целта произтичат *задачите* на трудовото възпитание:

1. Възпитаване в *любов към труда*, изразяваща се в качеството *трудолюбие* и в *уважението към всички видове трудова дейност и професии*, защото всички те са обществено значими, ценни и полезни.
2. Формиране на устойчиво *отношение към труда като необходимост и задължение* на всеки член на обществото и съответно култивиране на *трайни трудови потребности, навици и интереси*.
3. Разширяване на *познавателния кръгозор относно ролята на труда в обществения живот и видовете труд на хората*; придобиване на знания и умения за *научното съдържание* на типичните трудови процеси....

Прочети повече в книгата